

KERTRÉGÉSZETI FELTÁRÁS A FERTŐDI ESTERHÁZY-KASTÉLY KAMARAKERTJEIBEN

Koppány András, Kupovics Renáta, Thúry László

Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Örökségvédelmi Központ, Épületkutatási Osztály, 1036 Budapest, Dugovics Titusz tér 13-17,
koppany.andras@mnm-nok.gov.hu

Kivonat A fertődi kastély főépületét dél felől övező kertrész kutatására 2009-ben került sor. A kastély földszintjéhez közvetlenül kapcsolódó díszkertet kamarakertnek nevezzük. Fertődön e kertrészt több periódusban is formálták alakították. Legkorábbi periódusát az 1760-as években alakították ki. 1774-ben a kertet jelentősen átalakítják, egy süllyesztett teret hoztak létre, melybe faládákban narancsfákat helyeztek. A 19. század végén a kastély teljes környezetét átalakították tájképi stílusban, ekkor feltöltik a süllyesztett kamarakertet a jelenlegi szintre. A kertrégészeti kutatás során, a 18. századi képi ábrázolások elemzésével sikerült igazolni a kamarakertek periódusait. A kutatás előtt a terület talajradaros vizsgálatát is elvégeztük. A feltárással párhuzamosan geo-pedológiai vizsgálatokra is sor került.

Abstract Research of the area of gardens surrounding the Fertőd residence was undertaken in 2009. Gardens accessible directly from the first floor of the house are called privy gardens. This part of the garden was transformed and modified throughout a couple of phases. The first period was formed in the 1760s. In 1774 the garden was remodeled, orange trees in wooden boxes were placed on a lowered surface. In the late 19th century the whole park was transformed into a landscape garden and the lowered areas were filled up to the current ground level. During our research we were able to identify the periods of the privy gardens helped by the analysis of 18th century illustrations. Ground-penetrating radar survey was undertaken prior to excavation. The archaeological fieldwork was accompanied by a geopedological analysis.

Kulcsszavak kertrégészet, barokk stílus, képi ábrázolások, komplex kutatási módszer

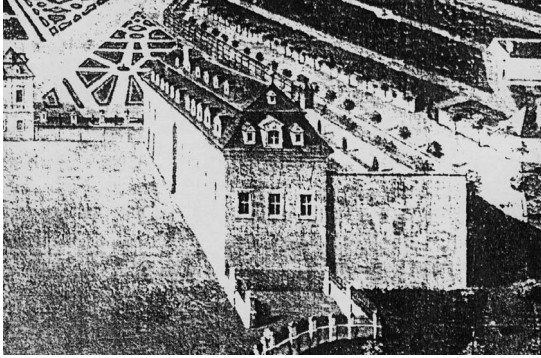
Key words garden archaeology, baroque, pictures, complex research method

A fertődi kastély főépületének dél felé néző szárnyait, keletről és nyugatról L alakban övező kamarakertek kutatását a Műemlékek Nemzeti Gondokságának megbízása alapján, 2009 nyarán végeztük el. Célunk az írott és képi források elemzéséből már ismert kertperiódusok szondázó feltárása volt. A kamarakertekre vonatkozó írott és képi forrásanyag részletes elemzését Fatsar Kristóf és Alföldy Gábor végezték el 2006-ban (Fatsar 2006; Alföldy 2006). Kutatásaik szerint az 1730-as évek és 1910 között a kamarakertek területét többször átalakították a mindenkor kertépítészeti divatnak megfelelően. A kamarakertek egykori kialakításának igénye szervesen összefüggött a kastély főépületének használatával, lakottságával, reprezentációs adottságainak kihasználásával. Mint közismert a fertődi kastély tulajdonosa az Esterházy család hercegi ága volt. Kamarakerten, egy kastély épületegyüttesének és az azt övező teljes parkjának azon részét értjük, amely közvetlenül a kastély főépületének közelé-

ben fekszik, szervesen illeszkedve annak belső-külső térkapcsolatához (Fatsar 2006).

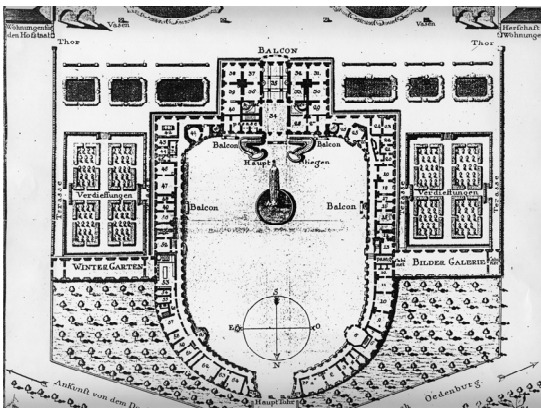
A régészeti módszerrel végzett kutatásunk során több periódus objektumainak maradványa is előkerült – utak, kertfalak, lépcsők alapozása. A feltárás során kibontott, egymásra rétegződő kertkorszakok az 1730-as évektől kezdődően helyezkednek el egymás felett. A kertkorszakok maradványainak értelmezéséhez alapvetően hozzájárult, hogy jelentős képi forrásanyag áll rendelkezésünkre. Tervek és madártávlati rajzok mutatják be az 1760-as évektől azokat az elképzeléseket és megvalósult állapotokat, amelyek lenyomatait feltártuk (1–3. ábra). Ugyanakkor a kert történetével foglalkozó szakirodalomból ismert, hogy az egyes képi ábrázolásokat kritikával kell kezelnünk, kérdés, hogy melyik képi forrás ábrázol egy tervezett koncepciót, ideális elképzelést és melyik a valóban megépült állapotot (Galavics 2000; Fatsar 2008). A kutatás az így feltárt *in situ* jelen-

ségekkel együtt a képi ábrázolások igazolását vagy cáfolatát is eredményezte.

1. ábra. Eszterháza kastélya és kertje 1760 körül, a festmény részletén a nyugati kamarakert fala látható északról

A legkorábbi kamarakerteket, egy 1760-as festmény alapján téglafalak vették körül, amelyek a mainál kisebb területet fogtak közre (1. ábra) 1760-ban a kastély épületegyüttese egy kelet-nyugati tengelyű főépületből és két, rá merőleges tengelyű, különálló melléképületből, valamint az általuk határolt belső udvarból állt. A két oldalsó épületet övezte kívülről a kamarakert. Az 1760-as évek építkezései során aztán a különálló épületeket összeépítették, kialakítva a kastély jelenleg is ismert tömegének magját, amelyet természetesen a 18. századtól kezdve újból és újból tovább formáltak, alakítottak.

2. ábra. Jacoby-Weinman rézmetszete 1784-ből, a süllyesztett kamarakertekkel

A korai kamarakertet övező nyugati kerítésfalnak régészeti nyomát nem találtuk, ám az északi fal maradványait a nyugati kamarakertben egyértelműen azonosítottuk (4. ábra). A kert egykori járószintjének egy részét a később kialakított

süllyesztett kertrész építése során elbontották ugyan, a nyugati kamarakert déli felén azonban feltártuk e korai periódushoz tartozó szintet.

Az 1760-as években meginduló nagyméretű építkezések során alapvetően átalakították a kamarakerteket. Az építkezések Esterházy 'Fényes' Miklós személyéhez köthetők, aki 1762-ben örökölte meg a hercegi címet és ezt követően Fertődöt téve meg rezidenciájának, megkezdte az épületek és környezetük reprezentatív barokk kiépítését.

Ekkor elbontották a kertrészt övező téglafalat és a képi ábrázolások alapján egymást követően 1762 – és legkésőbb 1774 között, két, formájában eltérő kialakítású kert épült az oldalszárnyak mentén. Kérdéses ugyanakkor, hogy ezek az elképzelések valóban megvalósultak-e.

Az 1774 körül kialakított végleges barokk kamarakerteket, a képi források, az 1784. évi Beschreibung alaprajza és Gaetano Pesci 1780. évi festménye alapján, egy a nagy parterhez, azzal azonos szinten csatlakozó déli rész és egy süllyesztett kialakítású északi rész alkotta – az utóbbit közvetlenül az épület oldalszárnyai és a rájuk merőleges, 1780 után felépített Képtár és Téli kert határolta. Az így kialakított kert építése során elbontották a korábbi barokk kert itt elterülő részét (2–3. ábra).

3. ábra. Gaetano Pesci festménye 1780-ból, a festmény részletén a földszintes oldalépület előtt kivehetők a narancsfák, a balusztrádsor és még a süllyesztett kertbe vezető rámpa indítása is

A metszet és a festmény alapján a főépületet L alakban mindkét oldalon övező kamarakertet egy háromszakaszos balusztrádsor határolta a nagy parter felé. A balusztrádsor mögött terült el a kamarakert utakkal és három ültetőmezővel tagolt, az épület külső járószintjeihez igazodó része.

Az ültetőmezők mögött szélesebb út következett, majd az épület oldalszárnyai mentén közvetlenül a kamarakert süllyesztett része feküdt. A süllyesztett kerteket téglafal vette körül, amelyen balusztrád állt. A kertekbe a déli oldalon egy korlátokkal szegélyezett hosszú rámpa, a keleti és nyugati oldalon egy-egy, a kert belseje felé eső támfallal ellátott kétkarú lépcső vezetett.

A feltárás során a déli területen előkerült a kert járószintje, a kavicsos utak, néhány ültetőgödör és alattuk a korábbi, az 1762 és az 1774 körüli végleges kiépítés közötti időszakból származtatható útmaradvány. Tekintettel azonban a kutatás szondázó jellegére csak nagyobb felületű feltárás alapján lesz meghatározható, hogy a süllyesztett ketrészt is magában foglaló kialakítást közvetlenül megelőzően, milyen struktúrája volt a kamarakertnek.

A kamarakert északi felében több ponton feltártuk a süllyesztett ketrészt övező téglafalat (9. ábra) és a lejáratokat, azok *in situ* falait és falkiszédési árkait (5–7. ábra). A falkiszédési árkok környezetében előkerült rétegek függőleges viszonyai egyértelműen kiadják azt a relatív kronológiát, amely elhelyezi e süllyesztett kertperiódust a többi jelenséghez képest (7. ábra). A nyugati kamarakertben meghatározható volt a kertperiódus járószintje is. Anyaga kő- vagy téglaporos habarcsos „keverék”. A keleti kamarakertben az egymást követő földmunkák nagymértékű pusztítást eredményeztek, emiatt ott csak néhány ponton tudtunk azonosítani a barokk járószintet.

4. ábra. Az 1760-as ábrázoláson látható L alakú fal maradványa a Képtár homlokzata előtt

Feltártuk a süllyesztett részek déli lejáratait, amelyeket a képi ábrázolás rámpaként jelöl. Mindkét kamarakertben előkerült a rámpákat

övező mintegy 50 centiméter vastag, közel 5 méter hosszú lejtős felszínű oldalfal.

5. ábra. A keleti kamarakert déli oldalán kialakított rámpa keleti támfala

6. ábra. A nyugati kamarakert déli oldalán kialakított rámpa keleti támfala

Az oldalfalak között alakították ki magát az enyhe lejtésű rámpát (5. és 6. ábra). Ezen lehetett a kamarakertek belsejébe levinni a Narancsházból dézsában átszállított délszaki növényeket. A süllyesztett ketrész két hosszanti oldalán feltártuk a ketrész belseje felé támfallal megtámasztott kétkarú lépcső vagy rámpa maradványait. A roncsolt

tégamaradványokból és falkiszedési árkokból nem volt egyértelmű, hogy itt lépcsőn vagy rámpán lehetett lejutni.

7. ábra. Az egykori süllyesztett járószint a kamarakert nyugati felében és a feltöltési rétegek, jobbra a támfal falkiszedési árka

Kérdéses volt a süllyesztett kertrész és az azt északról határoló épületszárnyak találkozásának építészeti megoldása. A 18. századi rajzok alapján itt a kertrészt övező támfal egészen az épületekig kifut, miközben az épületek déli homlokzata előtt egy keskeny kilépő helyezkedik el. A feltárás során nem volt igazolható egyértelműen, hogy a fal az épületekig tartana, a keskeny kilépő *in situ* maradványait azonban feltártuk a keleti kamarakertben a Télikert déli homlokzata előtt. Összességében elmondhatjuk, hogy a feltárás igazolta mind az 1760 körüli távlati képen (Galavics 2000), mind a Jacoby–Marcus 1784-es alaprajzán (Galavics 2000), valamint Gaetano Pesci 1780-as festményén látható, a kamarakertekre vonatkozatható barokk részleteket.

A 20. század eleji kertperiódus alaprajzi rendszere Ignaz Ofner (1902) és Anton Umlauf (1903) terveiről ismert. Ismert továbbá az 1908. évből Bründl János öntözőhálózatának terve is, amely azonban a ábrázolttól eltérő nyomvonalon valósult meg (Alföldy 2006). A fenti terveken ábrázolt jelenségek és objektumok a feltárás során mindenütt előkerültek. Az úthálózat kirajzolódik a legfelső humusz és kevert törmelék rétege alatt (8. ábra). A süllyesztett kamarakertek nyugati és keleti határolófalainak kiszedése után a téglashabarcos törmelékéből a kertek nyugati, keleti és déli oldalán bakhátas utat készítettek a 20. század elején.

Feltártuk az öntöttvas elemekből álló öntözőrendszer egyes részeit is, illetve az azokhoz vezető csatornák beásási árkait, amelyek sok helyen

átvágták a néhány évvel korábban készült kerti utat és a süllyesztett barokk kert szintjét is.

8. ábra. Az 1903-as kertkialakításkor épített út sárgás kavicsos felszínének kibontása. Háttérben a kamarakerteket a nagy partertől elválasztó balusztrád sor

A 2. világháború után a területen működött orosz hadikórház és az 1958. évi felújítással járó szemét és törmelékhalomok sok helyen elpusztították a barokk és a 20. századi kertszinteket. A roncsolás átlagosan a mai járószinttől számított 0,30 – 0,70 méter mélységig húzódik. Ennél mélyebbre, 0,80 – 1,30 m mélységig terjed a közműárkok pusztítása. A területen két csatorna fut; a korábbi, talán 20. század eleji kőagyag-cső és a későbbi, 2003-ban készült műanyag csatorna több ponton egymással párhuzamosan, közel azonos mélységben halad. A területen több helyen kerültek elő előre nem jelzett elektromos vezetékek is, amelyek szintén roncsolták a kertszinteket.

9. ábra. A támfal *in situ* maradványa a nyugati kamarakertben

Az elmúlt évek kertrégészeti feltárásai során a bevont természettudományos és műszeres vizsgá-

latok nagyban segítették az előkerült részletek értelmezését. A mihályi kastély környezetében végzett talajradaros vizsgálat kiértékelése a meginduló kutatás tervezésében, a feltárandó részek kijelölésében és módszertanilag is fontosnak mutatkozott. A fertődi kamarakertben végzett üledék-tani és talajtani, valamint malakológiai, fitolit- és pollenanalitikai vizsgálatok eredményei, a régészeti jelenségek értelmezésével együtt pedig lehetővé tették, hogy az adott kerttörténeti – tájtörténeti – korszakokat a maguk tágabb kontextusában értelmezhesük, az emberi alkotó szándékot és tevékenységet a természeti, környezeti adottságok ismeretében írassuk le.

Fertődön a helyszíni régészeti módszerrel történő kutatást megelőzően műszeres mérést, talajradarozást végzett Oszkó László geofizikus. A mérés GSSI SIR-3000 adatgyűjtő, 270 Mhz-es GSSI Utility Scan antenna + mérőkerék mérőműszerrel történt. Mindkét kamarakert területén hosszanti „metszetekben” és nagyobb felületen történt a radaros vizsgálat. Mint az már a Mihályi kastélykert kutatásánál is nyilvánvalóvá vált a feltárást elsősorban a minél nagyobb felületen végzett radarozás eredményei segítik, ez igazolódtott Fertődön is. A nyugati kamarakertben a nagyfelületű radarozás több ponton kimutatta a súlylyesztett kert meglevő támfalmaradványait, valamint az 1900-as évek elején épült a kertet nyugatról övező út vonalát. A geofizikai mérés a keleti kertrészben kimutatta a süllyesztett területre nyugatról vezető oldallejárat visszabontott téglafalai-nak vonalát. Ugyanakkor a falkiszedési árkokat, illetve az ültetési mezőket az elvégzett mérések nem jelezték.

Az elvégzett szisztematikus sekélyfúrások már a feltárást megelőzően meghatározták a rétegsorokat, utalva egyrészt a mesterséges szintek elhelyezkedésére, másrészt a természetes domborzatra. Ez utóbbinál már a fúrások alapján megállapítható volt, hogy a nyugati kamarakert kiépítését megelőző felszín alacsonyabb volt, mint a kamarakert keleti felének egykori természetes felszíne.

A geo-pedológiai vizsgálatok eredményei igazolták azokat a kutatói felvetéseket, amelyek a kastély építéstörténetével foglalkozó szakirodalomból már ismertek. A homogén altalaj és a rajta fekvő talajrétegek jellemzői tagolt, erdős felszínre utaltak, amelyet a kastély épületeinek és a parknak kialakításakor rendeztek, planíroztak a növényzetet a szükséges területen kivágva, kiirtva. Ezek a tudatos, az építést előkészítő emberi beavatkozások általánosan ismertek a későközépkori

– koraiújkorai kastélyépítészetben. A kultúrszintek mindegyike felett a tudatos planírozásokon kívül természetes talajképződésre utaló jelek is voltak. Kiemelten fontos ez az 1780-as évek véglegesen kialakított barokk kert szintje feletti feltöltésnél, hiszen 1792 és 1824 között, amikor a hercegi udvar elhagyta Fertődöt és Kismartonba költözött, és a melléképületeket is jelentősen visszabontották, átépítették, az egész park és így a kamaraker-tek területére is egy közel harminc éves elhagyatott állapot köszöntött be. Ezen időszak alatt az elhagyott kertrészekben nyilvánvalóan megindult a humuszképződés, amikor pedig 1824 után hozzá-láttak a kert ismételt alakításához, már a természetes úton feltöltődni kezdett kamarakeretek területén végezték el a bontási tereprendezési munkákat. Ez utóbbinak a maradványa a felsőbb rétegekben mindenütt megtalált habarcs és téglamaradvány. A természettudományos vizsgálatok alapján a terület folyamatos rendezése és feltöltődése egyben a felszín relatív szárazabbá válásával is együtt járt, ennek kapcsán felvethető a fokozott öntözési igény. Ugyanakkor az egymást követő kertkor-szakok mindegyikére jellemző volt az a kertépíté-szeti megoldás, amely füves, virágos szegélyű mezőket alakított ki utakkal tagolva és amelyeket mindig öntözni kellett függetlenül a töltés és talaj-rétegek víztartalmától.

A malakológiai elemzés is alátámasztja azt az erdős természeti környezetet, amely a kastély kiépítését megelőzte. A barokk járószintek feletti, faj szempontjából kevertebb csiga populációk, egyrészt a kertművelés mesterséges beavatkozásá-ra utalnak, másrészt a vízcsigák megjelenése a barokk szint felett az intenzívebb és következe-ten rendszeres öntözésre utalnak.

A pollenelemzés alapján is az erdei növényzet jellemzi a kastély építését megelőző időszakot és nyilvánvalóan a későbbi korszakokat is, hiszen a teljes kastélypark faállományának jelentős részét az őshonos fajok jelentik. Ezt támasztja alá a barokk utak feletti feltöltések parkszerűen ültetett fás területre utalnak, miközben megnő a gyomnö-vények aránya, amely már az emberi beavatkozás eredményét – többek között a rendszeres öntözést és trágyázást bizonyítják.

A geo-pedológiai kutatások a kamarakert terü-letén viszonylag kis felületet érintettek a fertődi kastélyegyüttes épületeinek környezetéhez és a nagy parterhez képest, mégis alapvető kiinduló pontja ez a kutatás a teljes épített környezet jobb megismerésének és korszakai rekonstruálásának. 2010-ben lehetőség volt a területen további kert-

részek kutatására a Bábszínház körül, ahol hasonlóan a kamarakerthez mintavételre került sor. A 2010. évi kutatás eredményeinek feldolgozását követően lehetőségünk lesz a kert két némileg elkülönülő felületének összevetésére. Reményeink szerint az elkövetkező években lehetőségünk nyílik majd a nagy parter területén további kutatásra, mind régészeti, mind geo-pedológiai módszerrel.

Felhasznált irodalom

- Alföldy G. 2002. A kamarakertek a 19-20. században, valamint helyreállításuk lehetőségei és feladatai. Tudományos dokumentáció.
- Alföldy G. 2006. A kamarakertek a 19-20. században, valamint helyreállításuk lehetőségei és feladatai. Tudományos dokumentáció.
- Galavics G. 2000. *Eszterháza 18. századi ábrázolásai*. Ars Hungarica, 28. Budapest.
- Fatsar K. 2006. Eszterháza kamarakertjei a 18. században. Tudományos dokumentáció.
- Fatsar K. 2008. *Magyarországi barokk kertművészet*. Budapest.